

A pedagógus-személyiség néhány pszichológiai aspektusa

Kevés olyan pálya, foglalkozás és hivatás van, amely olyan sokoldalú személyiséget kíván, mint a pedagógiai tevékenység. Ezúttal csupán arra törekszünk, hogy ennek a sokszorosan bonyolult összefüggés-láncolatban megmutatkozó személyiségnek néhány pszichológiai összetevőjére rávilágítsunk.

Ez a sajátos személyiség sok tudatos és kevésbé tudatos élmények halmazából tevődik össze. Bizonyára szerepet játszanak kialakulásában a fiatalkori élmények, elsősorban a család, a pedagógus-modellék és a korai társas kapcsolatok. Közismert tény, hogy a fiatalkori élmények mély rétegekben beágyazódva rendkívül dinamikus pszichés struktúrát alkotnak. A felnőttek élményeiben egyébként is élénk nyomokat hagynak ezek a benyomások, de a leendő pedagógus pályaválasztásában különösen dominánsok lehetnek. Ezek az élmények bipoláris jelentőségűek a pedagógus számára: követendő mintát választ, vagy éppen ellenkezőleg, összehasonlítva negatív élményeit, egészen másképpen képzelel el pedagógiai tevékenységét.

Alig van olyan pálya, ahol a személyiség alkotó jellegű kibontakozásának ekkora tere lenne, mint a pedagógus esetében. Bármilyen módszertani útmutatás, tankönyv vagy egyéb dokumentum csupán megindíthatja azt az alkotó tevékenységet, amelyet a pedagógusnak nap mint nap létre kell hoznia. Mindebből az következik, hogy *minél színesebb és sokrétebb, gazdagabb és élményekben mélyebb a pedagógus személyisége, annál nagyobb eredménnyel formálhatja ő is növendékei személyiségét.*

A pedagógus személyiségének alapvető pszichológiai jellemzője *az állandó megújulás, az új befogadásának és asszimilálásának képessége.* Az empátia e téren lényegében azt jelenti, hogy *képes rezonálni* a különböző élethelyzetekre, megnyilvánulásokra, érzelmekre, vágyakra stb. és mindezt a megfelelő életkor vetületében teszi. Nem véletlen az a megállapítás, hogy a pedagógus mindvégig fiatal marad a pályáján, mert fiatalok között él. Pszichológiai szempontból ez azt is jelenti, hogy sok esetben jóindulatú naivitás tapasztalható egy-egy megnyilvánulásában. Sokszor még az írás formája is igazodik a tanulók életkorához, pszicholingvisztikai szempontból pedig a kifejezés, a stílus hasonló jegyeket tükröz.

Sajátos az a kapcsolatrendszer, amely a pedagógust növendékével összeköti. Az empátia, a rezonancia lehetővé teszi számára, hogy ne csupán a saját korosztályának optikájával, hanem a gyermekével is lásson, érezzen, gondolkodjék. Bizonyára ez a titka annak, hogy a művészetben is az a sikeresen ható alkotás, amelynél a művész és a műélvező azonos szükségletet tölt be. Csakhogy az egyik a befogadó, míg a másik a közvetítő, a kreatív, alkotó. A befogadó a maga fejlődési fokán természetesen szintén kreatív lehet, de többnyire nem kezdeményező formában. Itt is a pedagógusnak kell a saját alkotói vágyát beleplántálnia növendékeibe.

A pedagógus személyiségétől függ alapvetően az iskola „pszichés klímája”. E fogalmat egy évtizeddel ezelőtt azért vezettük be, hogy érzékeltessük a pedagógus körül kialakult légkör legfontosabb összetevőit. E pszichés klíma főbb tényezőit korábbi kiadványunkban a következőképpen foglaltuk össze: „A tanulók »közérzete« az iskolában érvényesülő érzelmi hatások, nevelési tényezők élményegyüttesében nyilvánul meg. Egyik fokmérője ez a nevelés eredményességének. Az iskola nemcsak erkölcsi alapokat nyújt, fejleszti az értelmi képességeket stb., hanem egyúttal az első munkahely, ahol a gyermek meghatározott célok szolgálatában felelősségteljes, ellenőrzött tevékenységet folytat. Ugyanakkor a társas érintkezés, a szociálpszichológiai hatások színtere is, mert a szó szoros értelmében »modell«-ül szolgál a felnötté válás társadalmi kapcsolatai terén.” Az iskola pszichés klímáját csak akkor mondhatjuk jónak, ha a pedagógusok és növendékek egészséges társas kapcsolatokat teremtenek és olyan közösséget, amely jó irányban alakítja a személyiséget, egyúttal pedig feszültségmentes, kellemes beilleszkedést is biztosít magába a közösségbe. Az iskola pszichés klímáját dinamikus fogalomként tartjuk számon. A pedagógus önismerete, tevékenységének tudatos elemzése az oktató-nevelő tevékenységének is mutatója.

A pedagógus munkájának egy külön pszichológiai nehézsége, hogy miközben megérti a növendékeit, s létrejön benne a szükséges együttérzés képessége, felül is emelkedik ezen, és tapasztalata, tudása, életszemlélete, világnézete és meggyőződése alapján *a már megértett növendéket céljai szerint formálja is*. Ezért igaz, hogy a pedagógus egész életén keresztül szerzett tudása, élményanyaga, személyiségének színeződése egyenes utat nyit a rábízott tanulók kibontakozása felé. A pedagógiai tevékenység azonban ebből a szempontból is nagyon nehéz: mintát teremt a növendékei számára, de úgy, hogy a gyermek saját személyiségének kibontakozásában a gyermek egyéni életéből fakadó élményeket és helyes kezdeményezéseket ne törje le. Fel kell ismernie a pedagógusnak azokat a határvonalakat, amelyen túl már saját személyiségét a gyermekbe nem táplálhatja be. E téren a pedagógus személyiségének pszichológiai összetevői közül ki kell tehát emelni azt az *önzetlen segítséget* és szerénységet, aminek alapján annyira szerethetjük és tisztelhetjük a gyermeket, hogy bontakozásának egyéni tényezőit is megőrizzük. Az iskolai ártalmak egyik fontos okozója lehet a gunyoros, csúfolódó tanár. Az ilyen ellenszenvet alakít ki önmagával szemben. A gyermek megértésre törekszik, és ha nem talál visszhangra a pedagógusban, visszahúzódik, bezárkózik.

A pedagógus példamutatása nem magánügy, hanem társadalmi elkötelezettségének és szerepének tartozéka. Ez a „pedagógus-modell” legnagyobb jelentősége. Ezért nem lehet kimért, „iskolás” a pedagógus, csakis humánus ember, aki a rábízott gyerekekkel is az emberi bánásmód jegyében törődik.

Másutt már utaltam arra, hogy a pedagógus nap mint nap „megjelenik” a pódiumon, mint ahogy a színésznek is szerepelnie kell. A két személyiség pszichológiai karaktere e tekintetben nagyon hasonlatos egymáshoz. Ebből következően a nehézségek is hasonlatosak. A színész optimális esetben a szereposztás alkalmával olyan feladatot kap egy-egy darabban, ami egyéniségének, lelkiállapotának, önkifejező módjának a legjobban megfelel. Mi a biztosíték azonban arra, hogy ugyanezen darabban való szerepe egyéni életének alakulása közben is megfelelő lesz? Még műfaj esetében is végiggondolható ez az igazság. Egészen más beállítódás kell egy vígjátéki szerephez, mint egy tragikus szerep megformálásához. Más pszichés energiákat mozgósít a színészben a saját egyéni életével harmonizáló vagy a merőben ellentétes szerep mindenkori megjátszása. Valóságos erőszakot kell vennie magán, ha a kettő között aktuálisan ellentét mutatkozik. A szerepét azonban mindenkor el kell játszania.

A pedagógus esetében hasonló személyiségjegyek és pszichológiai összefüggések találhatók meg. Jó értelemben ő is „játszik”. Közönsége kevésbé kritikus, sőt a

gyerekek többnyire őszintébbek is mint a „nagyközönség”. Azért is nehezebb az ő helyzete, mert ez a „közönség” folyamatosan figyel és megjegyzi, elraktározza mindazt, ami jót és rosszat felfedez ebben a „szereplésben”.

A pedagógus-személyiség pszichológiai összetevői közül ezért olyan fontos az *önismeret és mások megismerésének képessége*. Fontos továbbá, hogy azt a pszichés megterhelést, amit ez az állandó kapcsolatrendszer jelent, el is tudja viselni. Saját és a gyermekek érzelmeinek széles skálája, intézkedéseinek következményei során fellépő felelősség teszi széppé, de egyben nehezzé ezt a feladatot. Nem csoda, hogy ezen a pályán olyan sok a *neurotikus személyiség*. E folyóirat hasábjain nemrég erről fejtettük ki gondolatainkat.

A pedagógus munkája abban is hasonlít a színészére, hogy minden szavának súlya van, és szinte minden alkalommal módja van terápiás szempontból „pszichodramát” végezni. A pedagógusnak rendelkeznie kell olyan képességekkel, hogy ennek a pszichodramának aktusait és következményeit időben belássa. Sorsdöntő lehet magatartásának, viselkedésének, intézkedésének minden mozzanata.

Szerencsés helyzetben van az a nevelő, akinek személyiségében az optimista jegyek a döntőek. Hisz abban, amit csinál, és ez hallatlan hajtóerőt jelent számára. A formális optimista gyönyöre olyan hajtóerőt jelent, amely erőteljesen segíti célba jutni. E téren a pesszímista alapállás inkább a nehézségeket, semmint az eredményeket involválja. A pedagógusnak fel kell figyelnie a szorongó, fáradt tanulóakra, a kóros személyiségformálódáshoz vezető tünetcsoportokra; az okok megismerése vezethet a negatív irányú személyiségtorzulások előnyös befolyásolására és megszüntetésére.

A pedagógus személyiségének egyik fontos pszichológiai tényezője a jó értelemben vett alázatosság. *Munkája szolgálat* a javából, amelynek során gyermekorsókat él át és sorsokat alakít. Minden gyermek egyéni életsorsa mellett családokat is befolyásol, hiszen normális körülmények között a szülő-gyermek viszony alapvetően megszabja a családi élet harmóniáját. Ezért sem közömbös, hogy a pedagógus képes legyen eltervezni a szükségés hatásmechanizmust.

A pedagógus személyiségének alapvető tartozéka a *megújulás* racionális rendje mellett a jóhiszeműségből fakadó *megbocsátás* képessége. Akármilyen sérelem éri, el kell hinnie (és úgy is kell cselekednie), hogy felismerje tanulóiban a jót. Alig lehet elképzelni olyan gyermeket, akiben ne lehetne felfedezni valami jót, kedveset. A bosszúállás, megtorlás, hajthatatlanság olyan személyiségtényezők, amelyek a pedagógushoz nem méltóak. A kellő önismerettel és emberismerettel rendelkező pedagógus idejében felismeri azokat a személyiségvonásokat, amelyeket e téren önmagából ki kell gyomlálnia.

Mindebből nem következik, hogy a megbocsátó pedagógus egyben felszínesen elnéző ember legyen. Igazán nem szolgálja növendékeinek fejlődését, ha a megbocsátás jegyében elnézi hibáikat és könnyedén elsiklik felettük. Az erre vonatkozó vizsgálatok azt mutatják, hogy az a pedagógus végzi eredményesen munkáját, aki kellő szigorral és következetességgel, de *ugyanakkor* a fejlődésben és változásban, kibontakozásban és javulásban való meggyőződéssel ítélkezik.

Ezért igaz az a hasonlat is, amidőn a pedagógiai tevékenységet a bíró munkájához hasonlítják. Itt is kell ítélkezni, értékelni, osztályozni. Az ideális pedagógus-személyiség alapvető karakterológiai jegye az *igazság és méltányosság* képviselete. Tudjuk, hogy milyen összetett jelenség a tanulók értékelése, s még összetettebb az a hatásmechanizmus, amit ez az értékelés kivált. Letörheti a gyermeket, vagy éppen felemeli, indokoltan vagy indokolatlanul biztatja, vagy elmarasztalja.

Újra utalni szeretnék arra, hogy a pedagógus pszichológiai ismeretei alapvetően fontosak ahhoz, hogy ezen a téren eligazodjék.

Szeretnék egy munkapszichológiai tényre is rávilágítani. A munkapszichológia sokszorosan bebizonyította, hogy minden munkavégzés sikerének feltétele az *önbizalom*, a munka értelmébe vetett hit és a *munkavégzés szeretete*. E téren nem kivétel a pedagógus személyisége sem. A félszeg, önbizalommal nem rendelkező pedagógus nemcsak saját maga, hanem növendékei ellen is vét. A bizonytalankodás, a kisebbségi érzés minden esetben veszélyezteteti munkája sikerét.

Fejlődésünk jelenlegi szakaszában az egyéni pályákon megszerezhető anyagi javak mennyisége igen változó. Egyre inkább érvényesül a munka ellenértékének a teljesítményhez való viszonyítása. Vannak területek, ahol ez könnyen átlátható, sőt lemérhető. A pedagógus tevékenysége nem tartozik ide, s csak részben minősíthető közvetlenül az elvégzett munkája alapján. (Természetesen itt is vannak olyan mércék, amelyek összehasonlítást tesznek lehetővé.) A pedagógus tevékenységének következménye és így sikerességének igazi mércéje az a „vérátömlesztés”, ami hosszú távon életet alakít.

Ezzel eljutottunk tulajdonképpen a pedagógus személyiségében rejlő egyik legfontosabb kérdéshez: a *bivatástudat és boldogság* jegyeihez. Filozófiai értelemben ugyanis a boldogság a szükségletek és lehetőségek, célok és vágyak, érzelmek szövevényében mutatkozik meg. Az igazi pedagógus munkájának sikerét abban látja, ha növendékei boldogulnak, és úgy érezheti, hogy ebben az életútban az ő irányító keze is benne van. Sokszor sajnálják a pedagógust, mert talán nem keres annyit, mint akik más területen dolgoznak, mert idegesítően körülnyűzgik a gyerekek. Akik erre gondolnak, nem tudják, hogy a pedagógus boldogságának legfőbb jegye és így személyiségének harmóniáját megteremtő feltétele éppen ez a nyüszgő, életvidám, mindig előre néző, akaró, küzdő gyermekesereg, az a zaj, amely a pedagógus számára olyan megnyugtató és olyan mértékű szükséglet, mint másnak a kenyér vagy az életet jelentő oxigén. A pedagógus személyiségében olyan pszichológiai karaktervonások fedezhetők fel, amelyek az altruizmus mellett önmagát is harmonikus személyiséggé, boldog emberré varázsolják.

DR. KERÉKGYÁRTÓ IMRE
Budapest

Gyermekek a közösségben

„... a társadalom arra nevel: rendeld alá magad a közösségnek...
Nos, a nevelés eredményes volt. Hősünk azóta is a közösséget keresi,
de mindig csak klikkekkel találkozik.”

Trencsényi Imre (Új Írás, 1970:12.)

AZ EMBER TÁRSAS lény, egyik alapvető szüksége, hogy ne csak egyes emberekhez, de kisebb-nagyobb csoportjaikhoz is szoros szálak fűzzék. Szüksége van erre, ha tanul, dolgozik, közéleti tevékenységet fejt ki, de akkor sem tudja elkerülni őket, amikor szívesen lemondana társaságukról, és szíve szerint egyedül vagy kettesben töltené idejét. Beléjük botlik az utcán, vásárlása, pihenése, szórakozása vagy éppen töprengései közben. Egyetlen lehetőség kínálkozik számára, ha életét értelmesen kívánja leélni, meg kell tanulnia, miképp lehet *elviselnie* másokat, és hogyan teheti önmagát mások számára *elviselhetővé*. Emberi kapcsolataink nemcsak egyes emberekkel, de az emberi csoportokkal is különbözőek lehetnek, ellenszenv, közöny vagy rokonszenv színezheti őket. A kapcsolatok bonyolult hálózatában megkülönböztetnünk: